

«Όψεις της καθημερινής ζωής στην Αθήνα της κλασικής εποχής: Διδακτική πρόταση με διαθεματικές προεκτάσεις για διδασκαλία της Ιστορίας Α΄ Γυμνασίου στο πλαίσιο του προγράμματος “Ψηφιακή τάξη”»

Ευαγγελία Ψυχογιού¹, Ελένη Μαλιγκάνη²

¹ Σχολική Σύμβουλος ΠΕ02

epsycho@otenet.gr

² Φιλολόγος, Γυμνάσιο, ΓΕΛ Αξιού, Κύμينا

malen321@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κείμενο αυτό είναι διδακτική πρόταση για τη διδασκαλία της Ιστορίας Α΄ Γυμνασίου, με διαθεματικές προεκτάσεις και σε άλλα γνωστικά αντικείμενα του Γυμνασίου. Εντάσσεται στο πλαίσιο του προγράμματος «ψηφιακή τάξη», ειδικότερα αξιοποιεί κατά κύριο λόγο το λογισμικό Ιστορία Γυμνασίου, και συνιστά προσπάθεια να εφαρ-μοστούν στη διδακτική πράξη το θεωρητικό πλαίσιο και οι μεθοδολογικές πρακτικές του ισχύοντος Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών Ιστορίας και του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας Α΄ Γυμνασίου.

Η πρόταση λαμβάνει υπόψη της σκοπούς, στόχους και αρχές της διδασκαλίας της Ιστορίας, που συνάδουν με τη σύγχρονη διδακτική του γνωστικού αυτού αντικειμένου. Βασική επιδίωξη είναι η βιωματική και ενσυναισθητική πρόσληψη της ιστορικής γνώσης και η προβληματοποίηση θεμάτων της ιστορικής ύλης, με τρόπο που συμβάλλει στην κριτική θεώρηση ζητημάτων της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας, ώστε η ιστορική γνώση να συνεισφέρει στην κατανόηση του παρόντος. Προς το σκοπό αυτό, αξιοποιούνται τα βιώματα και οι εμπειρίες των μαθητών, επιχειρείται συγκριτική αντιπαράθεση παρόντος και παρελθόντος και εφαρμόζονται τεχνικές συνεργατικής βιωματικής και διερευ-νητικής μάθησης, που μεταξύ άλλων ασκούν τους μαθητές σε δεξιότητες πολυγραμματισμών.

Τη διδακτική πρόταση πλαισιώνουν φύλλα εργασιών με ενδεικτικές δραστηριότητες, που θίγουν θέματα της καθημερινής ζωής στην Αθήνα της κλασικής εποχής, όπως συγκρότηση της αθηναϊκής κοινωνίας (μέτοικοι, δούλοι) και επαγγέλματα στην κλασική Αθήνα. Στο τέλος παρατίθενται ενδεικτικές δραστηριότητες εναλλακτικής αυτο- και ετεροαξιολόγησης των μαθητών στο πλαίσιο των ομάδων εργασίας.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: «ψηφιακή τάξη», Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου, διδακτική της Ιστορίας, διαθεματική διδακτική πρόταση, βιωματική μάθηση, ενσυναίσθηση, αθηναϊκή κοινωνία, επαγγέλματα της κλασικής Αθήνας, εναλλακτική αξιολόγηση

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το πρόγραμμα «ψηφιακή τάξη» προβλέπει τη διδασκαλία διδακτικών αντικειμένων με τη χρήση φορητού Η/Υ, που εμπεριέχει προς το σκοπό αυτό εκπαιδευτικά λογισμικά. Σε εφαρμογή του προγράμματος αυτού κατατίθεται διδακτική πρόταση, που αναφέρεται στη διδασκαλία της Αρχαίας Ιστορίας Α΄ Γυμνασίου, αλλά έχει διαθεματικές προεκτάσεις και σε άλλα διδακτικά αντικείμενα. Ειδικότερα, δραστηριότητες της πρότασης αυτής μπορούν, κατά περίπτωση, να αξιοποιηθούν στη διδασκαλία ενοτήτων από τα εξής διδακτικά βιβλία του Γυμνασίου: Αρχαία Ελληνικά από το πρωτότυπο (Α΄ Γυμνασίου), Αρχαία Ελληνικά από μετάφραση: Αρχαία Ελλάδα: Ο τόπος και οι άνθρωποι (Ανθολόγιο, Β΄ Γυμνασίου), Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (Α΄ Γυμνασίου), Νεοελληνική Γλώσσα (Γ΄ Γυμνασίου).

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ

Σκοπός της διδακτικής πρότασης είναι να αναπτυχθούν διδακτικές δραστηριότητες που υπηρετούν τη σκοπιμότητα αλλά και αρχές της σύγχρονης διδακτικής της Ιστορίας, όπως διατυπώνονται στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών Ιστορίας (ΔΕΠΠΣ, 2003, 184, 215, 217) και στις επισημάνσεις που εμπεριέχονται στο Βιβλίο του Καθηγητή Ιστορίας Α΄ Γυμνασίου (Κατσουλάκος κ.α., 2006, 14-15, 16, 67, 68).

Επιδιώχθηκε να υπηρετηθεί ποικιλία γνωστικών στόχων, που αναφέρονται σε δηλωτική, διαδικαστική και υποθετική γνώση, στην ανάπτυξη μεταγνωστικών δεξιοτήτων (Παρασκευά & Παπαγιάννη, 2008, 97-106) αλλά και σε στάσεις ή συμπεριφορές που υιοθετούνται στο πλαίσιο διαχείρισης ζητημάτων της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας. Πρώτιστα ενδιέφερε η πρόσληψη της ιστορικής γνώσης με βιωματικό και ενσυναίσθητικό τρόπο (Ηλιοπούλου 2001, Παρασκευά & Παπαγιάννη, 2008, 23-25, 65-66), που διεγείρει το ενδιαφέρον για διερευνητική μάθηση. Προς το σκοπό αυτό, έγινε προβληματοποίηση του αντικειμένου της ιστορικής γνώσης με τρόπο που αναλογικά συνδέει το παρελθόν με το παρόν, ειδικότερα συσχετίζει το παρελθόν με βιώματα και εμπειρίες των μαθητών από την καθημερινότητά τους, χωρίς καταστρατήγηση των περιορισμών επιστημονικής εγκυρότητας και μεθοδολογίας (ΔΕΠΠΣ, 2003, 227-228). Έγινε προσπάθεια να δημιουργηθεί πλαίσιο συγκριτικής αντιπαράθεσης παρελθόντος-παρόντος και αντιστρόφως, που λειτουργεί διπλά: συνεισφέρει στην ενσυναίσθητική, και όχι μηχανιστική, πρόσληψη του παρελθόντος, και ωθεί σε κριτική αναστοχαστική θεώρηση παρελθόντος και παρόντος (ΔΕΠΠΣ, 2003, 184). Γι' αυτό επιλέγονται θέματα που προβληματοποιούν την ιστορική γνώση, με παράλληλη αναφορά σε καιρία ζητήματα της επικαιρότητας. Με αναφορές στην αθηναϊκή κοινωνία τίθενται,

έστω και ακροθιγώς, γενικότερα ζητήματα, όπως πολυπολιτισμικότητα και ανθρώπινες σχέσεις, άμεση και έμμεση δημο-κρατία (Φύλλο εργασιών 1), κοινωνικές ανισότητες και ανθρώπινη εκμετάλλευση, δουλεία (Φύλλο εργασιών 2), επιπτώσεις της εξέλιξης στα επαγγέλματα (Φύλλο εργασιών 3), κοινωνική αξιολόγηση επαγγελμάτων, επαγγελ-ματική ευθύνη (Φύλλο εργασιών 4), επάγγελμα και καλλιτεχνική έκφραση (Φύλλο εργασιών 5). Οι προεκτάσεις αυτές λειτουργούν μεταξύ άλλων και ως αφορμή για ανάδειξη αρχών που συνάδουν με την οπτική της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής (Μαλιγκούδη, 2008) (Φύλλο εργασιών 1).

Ως γενικός διδακτικός στόχος σε σχέση με την υπό εξέταση διδακτική ενότητα τίθεται η ενασχόληση των μαθητών με αναζήτηση και αξιολόγηση ιστορικών πληροφοριών, μέσω της μελέτης γραπτών και εικονικών πηγών ως εργαλείων προσέγγισης και κατανόησης των ιστορικών γεγονότων. Ειδικότεροι στόχοι είναι το να γνωρίσουν οι μαθητές τη συγκρότηση της αθηναϊκής κοινωνίας και να επισημάνουν ανισότητες στο πλαίσιο της, επισημαίνοντας τη διαφορετική θέση κοινωνικής ισχύος μεταξύ Αθηναίων πολιτών, μετοίκων και δούλων (Κατσουλάκος κ.ά., 2006, 66). Επίσης, να πληροφορηθούν για τα επαγγέλματα που ασκούνταν στην Αρχαία Αθήνα και να εντοπίσουν ομοιότητες ή/και διαφορές ανάμεσα στο σήμερα και το χτες. Η αξιοποίηση του Η/Υ και του διαδικτύου στη διδασκαλία και οι δραστηριότητες «ανάγνωσης» εικόνων και αξιοποίησής τους ως ιστορικού υλικού (Κατσουλάκος κ.ά., 2006, 16) συνεισφέρουν και στην ανάπτυξη πολυγραμματισμών. Την ίδια στοχοθεσία υπηρετούν και δραστηριότητες παραγωγής γραπτού και προφορικού λόγου σε προσδιορισμένο επικοινωνιακό πλαίσιο, που χρονικά τοποθετείται άλλοτε στο παρελθόν και άλλοτε στο παρόν.

Επειδή στόχος είναι η ενεργοποίηση, κατά το δυνατόν, του συνόλου του μαθητικού δυναμικού, που συνήθως παρουσιάζει ευρύ φάσμα ιδιαιτεροτήτων ως προς τύπους νοημοσύνης (Παρασκευά & Παπαγιάννη, 2008, 75-87) και λοιπές μαθησιακές ιδιαιτερότητες ή ανάγκες, προτείνεται η αξιοποίηση βιωματικών τεχνικών ενεργητικής μάθησης, όπως είναι η εργασία σε ομάδες, που συνεισφέρει μεταξύ άλλων και στην καλλιέργεια πνεύματος συνεργατικότητας. Κατά περίπτωση, αξιοποιούνται και άλλες βιωματικές τεχνικές, όπως η προσομοίωση και η δραματοποίηση, ενώ στις δραστηριότητες προβλέπεται και η έκφραση μέσω εικαστικής δημιουργίας.

Στη βιωματική πρόσληψη της ύλης αλλά και στη διέγερση του ενδιαφέροντος των μαθητών, συνεισφέρει, νομίζουμε, και η λεκτική διατύπωση των τίτλων των φύλλων εργασιών και των δραστηριοτήτων που εμπεριέχονται σε αυτά. Έγινε προσπάθεια να αποφευχθεί, κατά το δυνατόν, η συνήθως τυποποιημένη έκφραση των εκφωνήσεων. Αντ' αυτής επιστρατεύθηκε λόγος άμεσος και «ζωντανός», οικείος από τα καθημερινά ακούσματα των μαθητών, κατά περίπτωση χιουμοριστικός ή περιγραφικός. Στη διδασκαλία λειτουργικά, νομίζουμε, εντάσσονται και οι τελικές ενδεικτικές δραστηριότητες εναλλακτικής παιγνιώδους, αναστοχαστικής και μεταγνωστικής αυτο- και ετεροαξιολόγησης στο πλαίσιο των ομάδων εργασίας.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Εκτός από το βιβλίο του μαθητή της Ιστορίας Α' Γυμνασίου, απαραίτητη είναι η διαδικτυακή πλατφόρμα της *Ιστορίας Α', Β', Γ' Γυμνασίου* (ενότητα 3: Όψεις της καθημερινής ζωής στην Αθήνα της κλασικής εποχής). Προαιρετικά μπορεί να αξιοποιηθεί το λογισμικό *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Αρχαία Ελλάδα* (είναι διαθέσιμο στα σχολεία διαδικτυακά μέσω της Εκπαιδευτικής Πύλης του ΥΠΕΠΘ: <http://www.e-yliko.gr/Lists/List40/DispForm.aspx?ID=60>), οι ηλεκτρονικές διευθύνσεις που αναφέρονται στα φύλλα εργασιών ή άλλες που θα προκύψουν από έρευνα στο διαδίκτυο, επεξεργαστής κειμένου, το πρόγραμμα ζωγραφικής του Η/Υ και το λογισμικό *Hot Potatoes* (που μπορεί να αξιοποιηθεί από τον εκπαιδευτικό ή/και τους μαθητές, με τη συνεργασία και του καθηγητή Πληροφορικής). Οι διδακτικές ενότητες από εγχειρίδια άλλων γνωστικών αντικειμένων που αξιοποιούνται κατά περίπτωση στο πλαίσιο των διαθεματικών προεκτάσεων μπορούν να είναι διαθέσιμες σε φωτοτυπία, που θα συνοδεύει το αντίστοιχο φύλλο εργασιών.

ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΥΛΗ, ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΑΞΗΣ, ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΧΡΟΝΟΥ

Τα φύλλα εργασιών που πλαισιώνουν τη διδακτική πρόταση αναφέρονται σε θέματα των ενοτήτων 4-5 του Κεφαλαίου Ε της διδακτέας ύλης Α' Γυμνασίου (Αρχαία Ιστορία, Α' Γυμνασίου, σελ. 75-77 και 79). Οι δραστηριότητες των φύλλων εργασιών μπορούν να λειτουργήσουν ως αφόρμηση για τη διδασκαλία των ενοτήτων ή να αξιοποιηθούν ύστερα από μια πρώτη προσέγγισή τους.

Η ομαδοσυνεργατική μάθηση συνεισφέρει πολλαπλά στην επίτευξη των στόχων που έχουν τεθεί. Παράλληλα, επιτρέπει την εκπόνηση περισσότερων δραστηριοτήτων, στο πλαίσιο του διαθέσιμου διδακτικού χρόνου, και δίνει τη δυνατότητα να δοθούν περισσότερες προεκτάσεις στη διδασκαλία από άποψη θεματολογίας. Όλα αυτά με την προϋπόθεση ότι αφιερώνεται επαρκής χρόνος για την κοινοποίηση των εργασιών των ομάδων στην ολομέλεια της τάξης. Προτείνεται να αφιερωθούν 5 διδακτικές ώρες για τη διδασκαλία των ενοτήτων στις οποίες αντιστοιχούν τα φύλλα εργασιών: 1 διδακτική ώρα για τη συνολική παρουσίαση των ενοτήτων. Προηγούνται ή έπονται οι δραστηριότητες των φύλλων εργασιών, για τις οποίες προτείνεται να αφιερωθούν 3 διδακτικές ώρες (2 ώρες για την εκπόνηση των εργασιών και 1 για την παρουσίασή τους στην ολομέλεια της τάξης). Στη συνέχεια ανατίθεται στους μαθητές να μελετήσουν προσεκτικά στο σπίτι τους τις ενότητες 4-5 και να επισημάνουν σημαντικά στοιχεία της ιστορικής αφήγησης, που θεωρούν σκόπιμο να γνωρίζουν. Η τελευταία διδακτική ώρα αφιερώνεται σε δραστηριότητες εναλλακτικής αυτο- και ετεροαξιολόγησης.

Κάθε φύλλο εργασιών προσδιορίζει και μέσα (διδακτικά εγχειρίδια, λογισμικά, ιστοσελίδες) για άντληση υλικού. Αυτονόητο είναι ότι οι μαθητές δεν

είναι υποχρεωμένοι να περιοριστούν σε αυτά. Μπορούν να αναζητήσουν και πρόσθετο υλικό.

Οι δραστηριότητες είναι ενδεικτικές. Ο διδάσκων, κατά την κρίση του και ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες του μαθητικού δυναμικού και τις δυνατότητες διεξαγωγής του μαθήματος (π.χ. αδυναμία σύνδεσης με το διαδίκτυο κτλ), μπορεί να ανατάξει τις δραστηριότητες ανά φύλλο εργασιών, να τις τροποποιήσει, να προσθέσει άλλες. Είναι στην κρίση του και το πώς θα χειριστεί το θέμα κατανομής των μαθητών σε ομάδες εργασίας, με τρόπο που να ικανοποιούνται τα ενδιαφέροντα των μαθητών, να διασφαλίζεται η δυναμική της ομάδας και να εξασφαλίζεται η εργασία των μαθητών με ιδιαιτερότητες στο πλαίσιο ομάδας που θα λειτουργήσει γι' αυτούς ως υποστηρικτικό περιβάλλον. Ο αριθμός των ομάδων και των συμμετεχόντων ανά ομάδα θα εξαρτηθεί από τον αριθμό των φύλλων εργασιών που θα δοθούν και τον αριθμό των μαθητών ανά τάξη. Πάντως, ομάδες μεγαλύτερες των τεσσάρων ατόμων απαιτούν και περισσότερο από τον προτεινόμενο διδακτικό χρόνο, για να είναι αποδοτικές. Είναι σημαντικό, επίσης, να υπάρχει μια στοιχειώδης κατανομή ρόλων στο πλαίσιο των ομάδων.

ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ξενιτεμένο μου πουλί... (Φύλλο εργασιών 1)

Μελετήστε τη συγκρότηση της αθηναϊκής κοινωνίας από το σχολικό βιβλίο και το λογισμικό *Ιστορία Γυμνασίου*.

1) Ο μέτοικος Κέφαλος, πατέρας του ρήτορα Λυσία, μετά από πολυήμερο ταξίδι έφτασε στην πατρογονική του γη στις Συρακούσες και επισκέφτηκε τον ξάδελφό του. Του περιγράφει την κοινωνία των Αθηναίων. Δεν παραλείπει, βέβαια, ως μέτοικος, να αναφερθεί στη θέση αλλά και το ρόλο των μετοίκων στο πλαίσιο της αθηναϊκής κοινωνίας.

2) Ο Ομάρ, πρόσφυγας στην Αθήνα του 2009, γράφει γράμμα στον αδελφό του στην Παλαιστίνη και του περιγράφει τις συνθήκες ζωής του.

Χωριστείτε σε δυο υποομάδες και αποδώστε γραπτά τα δύο κείμενα (προφορική περιγραφή σε μορφή διαλόγου, επιστολή). Για το πρώτο κείμενο, λάβετε ακόμα υπόψη σας και την ιστορική πηγή στη σελ. 75 του βιβλίου Αρχαία Ιστορία Α' Γυμνασίου: «Η σπουδαιότητα των μετοίκων». Για το δεύτερο κείμενο, μελετήστε ακόμα το κείμενο της Μ. Κλιάφα, «Ο δρόμος για τον Παράδεισο είναι μακρύς», στη σελ. 144 των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α' Γυμνασίου και το κείμενο 2 «Όταν είσαι ξένος...», στη σελ. 29 της Νεοελληνικής Γλώσσας Γ' Γυμνασίου, Τετράδιο Εργασιών.

3) Στη συνέχεια, αφού συγκρίνετε τα κείμενά σας, συζητήστε αν σήμερα έχει αλλάξει η στάση των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες; Κρατήστε σε σημειώσεις τα συμπεράσματά της συζήτησής σας, για να τα ανακοινώσετε στην τάξη.

Πρόσθετη ή εναλλακτική δραστηριότητα:

4) Συγκεντρώστε πληροφορίες για την κοινωνική θέση των μετοίκων στην αρχαία Αθήνα. Μπορείτε να επισκεφθείτε και την ιστοσελίδα

<http://www.ime.gr/chronos/05/gr/society/index.html>. Ακούστε τα τραγούδια: α) το δημοτικό «Ξενιτεμένο μου πουλι» (<http://www.youtube.com/watch?v=7IKFqt65C7E>) β) του Ζωρζ Μουστακί «Ο μέτοικος» (<http://www.youtube.com/watch?v=Up5XDr3Bue8>) και γ) του Μάνου Λοιζου «Η μέρα εκείνη δεν θ' αργήσει...» (<http://www.youtube.com/watch?v=QVflukHGRp0>). Ποιες ομοιότητες ή/και διαφορές επισημαίνετε ανάμεσα στο σύγχρονο μέτοικο-μετανάστη-πρόσφυγα και στον αρχαίο; Κρατήστε σε σημειώσεις τα συμπεράσματα της συζήτησής σας, για να τα ανακοινώσετε στην τάξη.

Δούλος σας! (Φύλλο εργασιών 2)

Ο Αριστοφάνης έγραψε την κωμωδία «Εκκλησιάζουσες» (Οι γυναίκες που συμμετέχουν στην εκκλησία του Δήμου). Και μόνο ο όρος αυτός, που είναι επιπόνηση του Αριστοφάνη, προκαλούσε το γέλιο στους Αθηναίους. Το καταλαβαίνουμε, αν αναλογιστούμε την υποβαθμισμένη θέση της γυναίκας την εποχή εκείνη. Σε αυτή την κωμωδία ο ποιητής παρουσιάζει την Αθήνα να διοικείται από γυναίκες, η καλλιέργεια της γης και όλες οι εργασίες να γίνονται από δούλους, και οι άντρες να απολαμβάνουν μόνο τα συμπόσια. (Δείτε την περιγραφή της κωμωδίας στην ψηφιακή εγκυκλοπαίδεια <http://el.wikipedia.org/>).

1) Διαβάστε και την πηγή «Ο θεσμός της δουλείας», στη σελ. 75 της Ιστορίας Α' Γυμνασίου. Πώς εξηγείτε το γεγονός ότι ο Αριστοφάνης μπορεί να φανταστεί, έστω για να διακωμωδήσει, μια καλύτερη θέση για τις γυναίκες, δεν μπορεί όμως να φανταστεί ένα κόσμο δίχως δούλους; Καταγράψτε την εξήγησή σας σε μια παράγραφο.

2) Τι συμπεραίνετε γενικότερα για τις δυσχέρειες στην άσκηση της άμεσης Δημοκρατίας (περιορισμένος χρόνος για ιδιωτική εργασία); Σήμερα, στην εποχή της έμμεσης κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποί μας πώς λύνουν αυτό το πρόβλημα;

Πρόσθετη ή εναλλακτική δραστηριότητα:

3) Ο θεσμός της δουλείας επιβίωσε από την αρχαιότητα ως το 19^ο αι., οπότε σταδιακά καταργήθηκε. Το 1948, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ υιοθέτησε την Παγκόσμια Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, που απαγορεύει τη δουλεία σε κάθε της μορφή. Και όμως, μορφές δουλείας, το λεγόμενο trafficking (παράνομη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων με σκοπό την εκμετάλλευσή τους), επιβιώνουν και στην εποχή μας. Πρόκειται για φαινόμενα που ντροπιάζουν τον πολιτισμό και την ανθρωπιά μας. Μελετήστε στην ιστοσελίδα <http://el.wikipedia.org/> το λήμμα δουλεία, ιδιαίτερα το τελευταίο τμήμα της καταχώρισης με τίτλο «Η κατάσταση σήμερα», και την ιστοσελίδα της Unicef: <http://www.unicef.gr/news/2009/n090603.php>. Να συζητήσετε και να επισημάνετε μορφές σύγχρονης δουλείας. Επικεντρωθείτε στο φαινόμενο της παράνομης διακίνησης παιδιών. Γράψτε ένα σύντομο άρθρο (2 παράγραφοι)

για την εφημερίδα του σχολείου σας με θέμα το δουλεμπόριο παιδιών στην εποχή μας. Δώστε ένα τίτλο στο άρθρο σας που να εκφράζει παράλληλα και τα συναισθήματά σας για το φαινόμενο αυτό.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ

Χρυσός Οδηγός. (Φύλλο εργασιών 3)

Καταρτίστε έναν κατάλογο επαγγελμάτων της Αρχαίας Αθήνας. Αντλήστε υλικό από τα λογισμικά *Ιστορία Γυμνασίου* και *Δημόσιος και Ιδιωτικός βίος στην Αρχαία Ελλάδα* (Δημόσιος Βίος, Κοινωνική Οργάνωση, Επαγγελματική Ζωή), από το βιβλίο σας των Αρχαίων Ελληνικών (3^η ενότητα, «Επαγγέλματα Αρχαίων Ελλήνων») και από το διαδίκτυο, κατά προτίμηση τις ιστοσελίδες: <http://www.ime.gr/chronos/05/gr/society/index.html>, <http://www.plefsis.gr/istoria2.htm>.

1) Ποια από τα επαγγέλματα αυτά θα (κατα)δέχονταν να ασκούν Αθηναίοι πολίτες και ποια είναι πιθανότερο να ασκούνταν μόνο από μέτοικους ή δούλους; Πώς η ιστορική γνώση σας βοηθά να κατανοήσετε γιατί είχαν διαφορετικές εργασίες οι πολίτες και οι μη πολίτες στην κλασική Αθήνα;

2) Εντοπίζετε επαγγέλματα που έχουν εξαλειφθεί σήμερα; Καταγράψτε τα.

3) Μπορείτε να προσδιορίσετε ένα ή δύο σύγχρονα επαγγέλματα που είναι πιθανόν να έχουν εξαλειφθεί μετά από 50 χρόνια; Σε ένα σύντομο κείμενο (1-2 παράγραφοι) αιτιολογήστε το λόγο για τον οποίο πιστεύετε ότι θα έχουν εξαλειφθεί.

Πρόσθετες ή εναλλακτικές δραστηριότητες:

4) Επισκεφτείτε την ηλεκτρονική σελίδα του «Χρυσού Οδηγού» του ΟΤΕ (<http://www.xo.gr/>). Κάντε κλικ στις ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ (ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΑ). Επιλέξτε ένα γράμμα από το Α ως το Ε και εμφανίστε τον κατάλογο καταχωρίσεων που αντιστοιχεί σε αυτό. Μελετήστε τις καταχωρίσεις. Ποιες από αυτές αναφέρονται σε επαγγέλματα που εξυπηρετούν ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας και δεν θα υπήρχαν στο παρελθόν; Καταγράψτε τα σύγχρονα αυτά επαγγέλματα.

5) Γράψτε μια παράγραφο με θεματική περίοδο την εξής: «Οι δυνατότητες επιλογής επαγγέλματος που έχει ένας νέος σήμερα είναι πολύ περισσότερες από εκείνες που είχε ένας νέος στην αρχαία εποχή.» Θεωρήστε ότι αυτά που γράφετε στην παράγραφο σας είναι μια σύντομη παρέμβασή σας σε συζήτηση με θέμα: Οι συνέπειες της επιστημονικής και τεχνολογικής εξέλιξης στον επαγγελματικό τομέα.

6) Υποθέστε ότι ένας από τους άρχοντες της Αθήνας ήθελε να τονώσει την επαγγελματική δραστηριότητα της πόλης του. Γι' αυτό είχε την έμπνευση να φτιάξει κάτι ανάλογο με ένα σημερινό «Χρυσό Οδηγό». Βέβαια, ο οδηγός αυτός δεν θα ήταν τυπωμένος ή ηλεκτρονικά διαθέσιμος, αλλά πιθανότατα χαραγμένος σε μαρμάρινη στήλη, τοποθετημένη σε περίοπτη θέση κάπου στην κεντρική είσοδο της πόλης. α) Ας προσπαθήσουμε να φτιάξουμε έναν τέτοιο οδηγό, έναν κατάλογο σε δύο στήλες: στην πρώτη στήλη θα καταγράψετε το επάγγελμα, στη δεύτερη στήλη, στην αντίστοιχη σειρά ένα όνομα που υποτίθεται ότι δηλώνει το πρόσωπο που ασκούσε το επάγγελμα. β)

Μπορείτε να μεταγράψετε τα ονόματα των επαγγελματιών και των ανθρώπων στα αρχαία ελληνικά; Προηγουμένως, συζητήστε ή ψάξτε να βρείτε πώς έγραφαν το πλήρες όνομά τους οι αρχαίοι Αθηναίοι. γ) Βρείτε μια εικόνα αρχαίας επιγραφής. Δείτε πώς έγραφαν οι αρχαίοι Έλληνες. Ξαναγράψτε την επιγραφή σας της αρχαίας Αθήνας με τη γραφή που χρησιμοποιούσαν οι Αρχαίοι. Μπορείτε, αν θέλετε, να ζωγραφίσετε την επιγραφή αυτή σε ένα χαρτόνι ή στο πρόγραμμα ζωγραφικής του υπολογιστή. Το έργο σας θα το αναρτήσουμε στην τάξη.

7) Η επιστημονική και τεχνολογική εξέλιξη αλλάζει τη ζωή των ανθρώπων. Διαφοροποιεί και τις ανάγκες τους. Παλιά επαγγέλματα απαξιώνονται και χάνονται. Νέα επαγγέλματα εμφανίζονται. Μπορείτε να σκεφτείτε ένα επάγγελμα που δεν υπάρχει σήμερα, αλλά είναι πιθανό να υπάρχει στο ... μέλλον; Περιγράψτε το επάγγελμα αυτό.

8) Διαβάστε το δημοσίευμα στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.tanea.gr/default.asp?pid=2&ct=2&artid=4558353>. Το δημοσίευμα αναφέρεται σε μια μελέτη, η οποία «παρουσίασε 20 επαγγέλματα, που ενδέχεται να θεωρούνται συνηθισμένα το 2020 ή το 2030, σήμερα, όμως, ακούγονται σαν σενάριο επιστημονικής φαντασίας». α) Επιλέξτε ένα από τα επαγγέλματα αυτά και παρουσιάστε το στους συμμαθητές σας. Σε τι θα χρησιμεύει, κατά την άποψή σας, το επάγγελμα αυτό;

9) Σενάριο επιστημονικής φαντασίας(!): Μια υπερσύγχρονη συσκευή επιτρέπει την επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων διαφορετικών εποχών και σας δίνει τη δυνατότητα να μιλήσετε με έναν νέο της ηλικίας σας που ζει στην... Αθήνα της κλασικής εποχής. α) Ζητήστε από τον καθηγητή του ΣΕΠ έναν οδηγό επαγγελματιών. Μελετήστε ένα από τα πλέον σύγχρονα επαγγέλματα (π.χ. πιλότος, τηλεπαρουσιαστής, στατιστικολόγος, ελεγκτής εναέριας κυκλοφορίας κτλ.). β) Επικοινωνήστε με το νέο της ηλικίας σας από την κλασική Αθήνα. Ενημερώστε τον για το επάγγελμα που επιλέξατε (σπουδές που απαιτεί, χαρακτηριστικά του, χρησιμότητά του). Θα πρέπει να είστε πολύ προσεκτικοί στην παρουσίασή σας, για να καταλάβει τι του λέτε. Λάβετε υπόψη σας ότι σας χωρίζουν περίπου 2500 χρόνια τεχνολογικής εξέλιξης! Κατά συνέπεια, θα πρέπει να του παρουσιάσετε το επάγγελμα αυτό επισημαίνοντάς του παράλληλα διαφορές της εποχής μας από την Αρχαιότητα σε πολλά επίπεδα (επίπεδο επιστημονικής και τεχνολογικής ανάπτυξης, εκπαιδευτικό σύστημα, τρόπος ζωής). Δραματοποιήστε την επικοινωνία σας αυτή.

Ο επαγγελματίας... ο σωστός; (Φύλλο εργασιών 4)

1) Είναι δέκα το πρωί. Βρισκόμαστε στην Αγορά της Αθήνας. Ξαφνικά ακούγονται έντονες φωνές από τον πάγκο των ιχθυοπωλών. Κάποιοι Αθηναίοι από το παρακείμενο κουρείο, πλησιάζουν προς τα εκεί. Ο Τήλεφος, ο ιχθυοπώλης, καυγαδίζει με το Μετρονόμο. Τον κατηγορεί ο Μετρονόμος ότι εξαπατά τους πελάτες του, γιατί τα ψάρια του είναι μπαγιάτικα· γι' αυτό τα

βρέχει κρυφά με θαλασσινό νερό, για να φαίνονται φρέσκα. Φανταστείτε το διάλογό τους και τα σχόλια των παριστάμενων Αθηναίων. Δραματοποιήστε τη σκηνή. Για το θέμα σας μπορείτε ακόμα να μελετήσετε: α) την ενότητα 3. Κατά Ιχθυοπωλών, στη σελ. 20 του βιβλίου *Αρχαία Ελλάδα, Ο τόπος και οι άνθρωποι* (Ανθολόγιο), Β' Γυμνασίου και την ιστοσελίδα: <http://sgtogias.tripod.com/articles/ancientathens.html> (την ενότητα Η αγορά).

2) Ποιες ήταν οι αρμοδιότητες του Μετρονόμου; Συμβουλευτείτε το Γλωσσάρι από το λογισμικό της *Ιστορίας Γυμνασίου*. Για ποιον άλλο λόγο, πέρα από την ποιότητα των προϊόντων, θα μπορούσε να έχει προβλήματα με το Μετρονόμο ένας Αθηναίος «κάπηλος»; Δραματοποιήστε μια σκηνή, ανάλογη με την προηγούμενη, που να αναφέρεται σε αντιδικία του Μετρονόμου με άλλον επαγγελματία.

3) Οι γιατροί της κλασικής εποχής της Αθήνας δε διακρίνονταν για το υψηλό κοινωνικό τους γόητρο. Τους θεωρούσαν μάλλον κομπογιαννίτες, σε αντίθεση με την αρχαία Αίγυπτο, όπου οι γιατροί κατείχαν καλλίτερα την επιστήμη τους, μάλλον την «τέχνη» τους, γιατί τότε ακόμα δεν είχαν αναδειχθεί οι επιστήμες. Πού οφείλεται αυτή η διαφορετική αξιολόγηση και κοινωνική αποδοχή των γιατρών; Απαντήστε, αφού λάβετε υπόψη σας τα ταφικά έθιμα των δύο λαών (ταφή ή καύση για τους Έλληνες, μουμιοποίηση για τους Αιγύπτιους).

Πρόσθετες ή εναλλακτικές δραστηριότητες.

4) Ζωγραφίστε μια από τις σκηνές που δραματοποιήσατε. Προηγουμένως, ψάξτε στις εικόνες του λογισμικού *Ιστορία Γυμνασίου* να βρείτε ανάλογες παραστάσεις. Αν θέλετε μπορείτε να δώσετε τη ζωγραφιά σας σε μορφή κόμικ με δύο ή τρεις διαδοχικές εικόνες και «συννεφάκια κειμένου» ή λεζάντες, που να αποδίδουν σύντομους διαλόγους. Μπορείτε να μεταφράσετε τους διαλόγους στα αρχαία ελληνικά; Για προσπαθήστε! (Αν υπάρχει η δυνατότητα, καλό θα ήταν το κόμικ να κατασκευαστεί σε πρόγραμμα ζωγραφικής του υπολογιστή.)

5) Μελετήστε τις εικόνες από το λογισμικό *Ιστορία Γυμνασίου*. Αντιγράψτε εικόνες που αναφέρονται σε επαγγελματικές δραστηριότητες. Προσπαθήστε να βρείτε εικόνες από αντίστοιχες σύγχρονες επαγγελματικές δραστηριότητες, με έρευνα στο διαδίκτυο ή σε έντυπο υλικό. Δημιουργήστε ένα κολάζ με τίτλο «Χτες και σήμερα: Επαγγελματίες εν δράσει!»

Ολίγον καλλιτέχνης! (Φύλλο εργασιών 5)

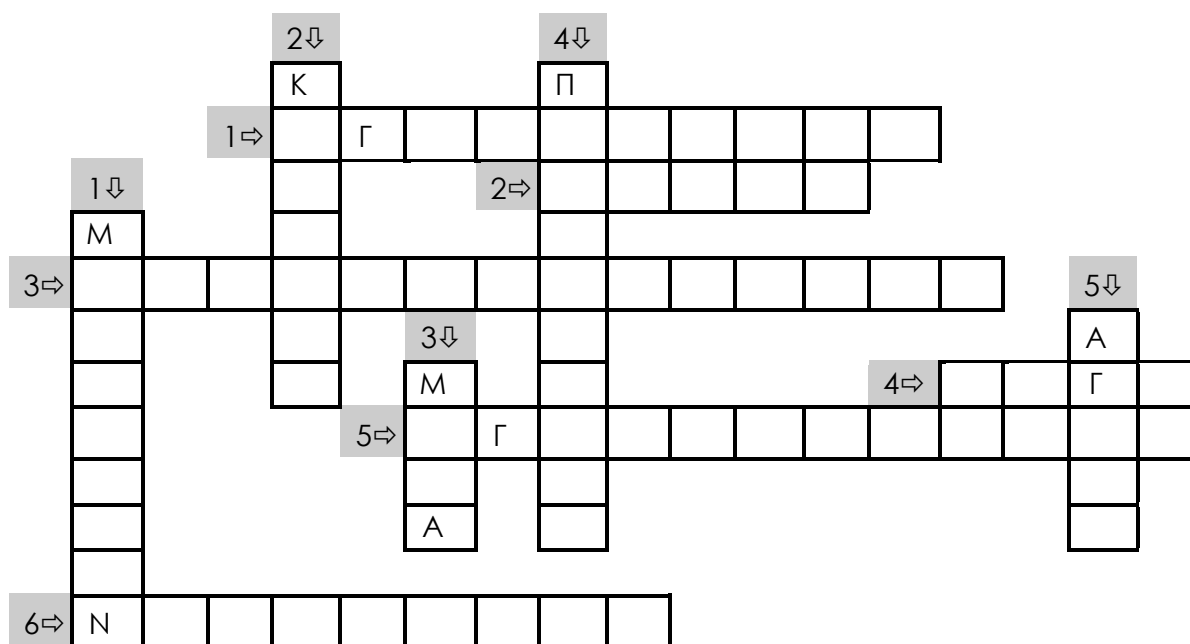
1) Ένα επάγγελμα με ιδιαίτερη γοητεία στην κλασική Αρχαιότητα ήταν εκείνο του αγγειογράφου. Έπαιρνε την οινοχόη ή τον αμφορέα και τον μετέτρεπε από απλό χρηστικό αντικείμενο σε έργο τέχνης. Μπορείτε να επισημάνετε άλλο επάγγελμα που να σχετίζεται με την καλλιτεχνική έκφραση; Υπάρχουν σήμερα αγγειογράφοι; Ποια ήταν η χρησιμότητα των έργων αγγειοπλαστικής στην αρχαία Αθήνα και ποια είναι σήμερα; Γράψτε ένα σύντομο κείμενο (περίπου 2 παράγραφοι) με θέμα: «Το επάγγελμα του αγγειογράφου στην αρχαία Αθήνα

και στη σύγχρονη εποχή.» Το κείμενό σας πρόκειται να συμπεριληφθεί σε έναν επαγγελματικό οδηγό, που θα αξιοποιηθεί στο πλαίσιο του ΣΕΠ.

2) Φανταστείτε πως εργάζεστε ως αγγειογράφος στο εργαστήρι του Σόφилου στον Κεραμικό. Έχετε παραγγελία να εικονογραφήσετε μια κύλικα. Διαλέξτε ένα σχέδιο από τις εικόνες αγγείων του λογισμικού της Ιστορίας Γυμνασίου και προσπαθήσετε να το αποδώσετε σε φύλλο ιχνογραφίας. (Αν δυσκολεύεστε μπορείτε να ανα-παραγάγετε τη σχεδιαστική απεικόνιση αγγείου που υπάρχει στο βιβλίο της Β' Γυμνασίου, *Αρχαία Ελλάδα, Ο τόπος και οι άνθρωποι*, σελ. 22). Κατά την εικονογράφησή σας ακολουθήστε την τεχνική του ερυθρόμορφου ή του μελανόμορφου ρυθμού. Μπορείτε προηγουμένως να παρακολουθήσετε την κατασκευή της κύλικάς σας από τον τεχνίτη στο λογισμικό *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Αρχαία Ελλάδα* (Δημόσιος βίος, Κοινωνική Οργάνωση, Επαγγελματική Ζωή).

ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

1) Στο πλαίσιο της ομάδας σας απαντήστε το σταυρόλεξο που ακολουθεί. Διαθέσιμος χρόνος 10 λεπτά:

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: 1. Δημόσιος δούλος που έλεγχε τους εμπόρους και τους πωλητές. 2. Το ...ψάρι των αρχαίων. 3. Κωμωδία του Αριστοφάνη με πρωταγωνίστρια την Πραξαγόρα. 4. Η ... προίκα των Αρχαίων. 5. Ο τεχνίτης που φρόντιζε για τη διακόσμηση των αγγείων. 6. Ο ναυτικός της κλασικής Αθήνας.

ΚΑΘΕΤΑ: 1. Ειδικός φόρος που πλήρωναν όσοι ξένοι διέμεναν στην Αθήνα. 2. Ο μικροπωλητής, ο μικρέμπορος στην κλασική Αθήνα. 3. Ποιο ήταν το ...παραϊατρικό επάγγελμα της μητέρας του Σωκράτη; 4. Σε αυτόν ανέθεταν οι

αρχαίοι Αθηναίοι την ανατροφή των αρσενικών παιδιών, μόλις συμπλήρωναν το 7ο έτος της ηλικίας τους. 5. Χώρος συνάντησης των Αθηναίων πολιτών.

2) Να επισημάνετε στοιχεία της ιστορικής αφήγησης και του εικονικού υλικού που είναι σημαντικό να γνωρίζετε. Καταγράψτε έννοιες ή φράσεις. Γράψτε δίπλα τους μια σύντομη επεξήγηση που αιτιολογεί γιατί είναι σημαντικό να τα γνωρίζετε αυτά.

3) Με τις λέξεις ή φράσεις που καταγράψατε φτιάξτε: α) Μια ερώτηση πολλαπλής επιλογής, β) μια ερώτηση αντιστοίχισης, γ) ένα σταυρόλεξο, όπως το παραπάνω. (Αν υπάρχει η δυνατότητα, οι μαθητές αξιοποιούν και το λογισμικό *Hot Potatoes* με την υποστήριξη του καθηγητή Πληροφορικής.) δ) Οι ομάδες θα ανταλλάξουν ανά δύο τις ερωτήσεις που έβγαλαν. Κάθε ομάδα θα απαντήσει τις ερωτήσεις που παρέλαβε από την άλλη ομάδα. Παράλληλα, θα κάνει σχόλια και παρατηρήσεις σχετικά με την ευστοχία στην επιλογή και τη διατύπωση των θεμάτων που απάντησε.

4) Να επισημάνετε, ατομικά ο καθένας, αν υπάρχει κάποιο θέμα σχετικά με την επαγγελματική ζωή ή την κοινωνική οργάνωση των Αθηναίων για το οποίο θέλετε περισσότερες διευκρινίσεις.

ΕΦΑΡΜΟΓΗ

Η διδακτική αυτή πρόταση έχει εφαρμοστεί, όχι στο σύνολό της, αλλά ως προς τις βασικές, όχι τις πρόσθετες ή εναλλακτικές δραστηριότητες, σε τάξη 25 ατόμων (6 ομάδες). Οι δύο τελευταίες δραστηριότητες του 3ου φύλλου εργασιών προστέθηκαν εκ των υστέρων. Ορισμένες από τις πρόσθετες ή εναλλακτικές δραστηριότητες δόθηκαν στις ομάδες ως εργασίες για το σπίτι με προαιρετικό χαρακτήρα. Από την αξιολόγηση, έχει εφαρμοστεί το σταυρόλεξο, το οποίο απαντήθηκε στο πλαίσιο των ομάδων. Έγινε επίσης προσπάθεια να φτιάξουν οι μαθητές και δικές τους ερωτήσεις αξιολόγησης. Είχαν, όμως, ειδοποιηθεί, ώστε από το σπίτι τους είχαν επισημάνει στοιχεία της ιστορικής αφήγησης που θα μπορούσαν να τα αξιοποιήσουν, για να φτιάξουν στην τάξη τις ερωτήσεις αξιολόγησης. Οι πλέον εύστοχες από τις ερωτήσεις αξιολόγησης (το φύλλο εργασιών μιας ομάδας και επιλεγμένες ασκήσεις από τις υπόλοιπες ομάδες) συγκεντρώθηκαν σε ένα ενιαίο φύλλο αξιολόγησης, που φωτοτυπήθηκε και μοιράστηκε σε όλους τους μαθητές.

Μια από τις βασικές δυσχέρειες ήταν η έλλειψη διαδικτυακής σύνδεσης. Για να ξεπεραστεί το πρόβλημα, δόθηκε σε φωτοτυπία υλικό από την ιστοσελίδα του *Μείζονος Ελληνισμού*. Σε φωτοτυπία, επίσης, ήταν διαθέσιμο το υλικό από το Ανθολόγιο Β' Γυμνασίου και τη Νεοελληνική Γλώσσα Γ' Γυμνασίου, Τετράδιο Εργασιών. Οι μαθητές είχαν ενημερωθεί, ώστε να έχουν μαζί τους τα υπόλοιπα διδακτικά εγχειρίδια της Α' τάξης.

Μια δεύτερη σημαντική δυσχέρεια αφορούσε τη διαχείριση του μαθητικού δυναμικού. Οι μαθητές είχαν ανάγκη από συνεχή υποστήριξη. Προς το σκοπό αυτό, μετά την πρώτη διδακτική ώρα, ζητήθηκε η συνδρομή συναδέλφου, ώστε να ολοκληρωθούν βασικές δραστηριότητες των φύλλων εργασιών.

Γενικότερα, στην Α' Γυμνασίου απαιτούνται δύο εκπαιδευτικοί, για να έχουν επαρκή στήριξη οι μαθητές.

Πάντως, οι μαθητές έδειξαν να χαίρονται το μάθημα και προσπάθησαν να ανταποκριθούν στις εργασίες τους. Τρεις από τις ομάδες ανταποκρίθηκαν και σε προαιρετικές κατ' οίκον πρόσθετες ή εναλλακτικές εργασίες. Με πολύ κέφι ασχολήθηκαν και με τις ερωτήσεις αξιολόγησης, αν και, στο διαθέσιμο χρόνο, μόνο μία από τις ομάδες έδωσε ένα πλήρες φύλλο αξιολόγησης (ερώτηση πολλαπλής επιλογής, αντιστοίχισης και σταυρόλεξο) με σχετικά εύστοχες και καλοδιατυπωμένες ερωτήσεις. Νομίζουμε ότι αν επαναληφθούν παρόμοιες δραστηριότητες αξιολόγησης, θα βελτιωθεί και η ικανότητα ανταπόκρισης των μαθητών σε αυτές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΔΕΠΠΣ (2003), Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών, Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: <http://www.pischools.gr/programs/depps/>
2. Ηλιοπούλου, Ι. (2001), Ένα σενάριο για το μάθημα της Ιστορίας βασισμένο στη διαχρονική προσέγγιση των γεγονότων και των φαινομένων. 1ο Συνέδριο Σύρου στις ΤΠΕ, Μάιος 2001. http://www.etpe.gr/extras/view_proceedings.php?conf_id=7
3. Κατσαρού, Ε. κά. (2006), Νεοελληνική Γλώσσα, Γ' Γυμνασίου, Τετράδιο Εργασιών, Αθήνα: ΟΕΔΒ.
4. Κατσουλάκος, Θ. κά. (2006), Αρχαία Ιστορία Α' Γυμνασίου, Βιβλίο Εκπαιδευτικού, Αθήνα: ΟΕΔΒ.
5. Κατσουλάκος, Θ. κά. (2006), Αρχαία Ιστορία Α' Γυμνασίου, Αθήνα: ΟΕΔΒ.
6. Μαλιγκούδη, Χ. (2008), Βασικές αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Στο Π. Ξωχέλλη (επιστημ. εποπτεία) Μεθοδολογικός Οδηγός για τη χρήση των σχολικών βιβλίων του Γυμνασίου. Η διαπολιτισμική διάσταση στη διδασκαλία (σελ. 57-60), Θεσσαλονίκη.
7. Μπεζεντάκος, Ν. κά. (2006), Αρχαία Ελληνική Γλώσσα, Α' Γυμνασίου, Αθήνα: ΟΕΔΒ.
8. Παρασκευά, Φ. & Παπαγιάννη, Αι. (2008), Επιστημονικές & παιδαγωγικές δεξιότητες για τα στελέχη της εκπαίδευσης, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
9. Πυλαρινός, Θ. κά. (2006), Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Α' Γυμνασίου, Αθήνα: ΟΕΔΒ.
10. Στεφανόπουλος, Θ. & Αντζουλή, Ε. (2006), Αρχαία Ελλάδα, Ο τόπος και οι άνθρωποι (Ανθολόγιο), Β' Γυμνασίου, Αθήνα: ΟΕΔΒ.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

1. <http://www.ime.gr/chronos/05/gr/society/index.html>
2. <http://www.youtube.com/watch?v=7IKFqt65C7E>
3. <http://www.youtube.com/watch?v=Up5XDr3Bue8>
4. <http://www.youtube.com/watch?v=QVflukHGRp0>
5. <http://el.wikipedia.org/>
6. <http://www.unicef.gr/news/2009/n090603.php>.
7. <http://www.plefsis.gr/istoria2.htm>
8. <http://www.xo.gr/>
9. <http://www.tanea.gr/default.asp?pid=2&ct= 2&artId=4558353>
10. <http://sgtogias.tripod.com/articles/ancientathens.html>

Προσπέλαση ιστοσελίδων 03-02-2010